

TELLÉR GYULA

Középfajú pártdráma

(Esszé az SZDSZ mivoltáról)

Nem párttörténetet írok, írásomat mégis egy dátummal és egy eseménnyel kezdem: 1988. november 13-án a Jurta Színházban a Szabad Kezdeményezések Hálózata nevű laza politikai szerveződés bázisán, hosszú vita után megalakult a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) nevű politikai párt. Nem az égből pottyant, fontos előzményei voltak.

INDÍTÉK ÉS REKRUTÁCIÓ

1. Az 1956-os forradalom leverése után gazdaságban-politikában ismét előállt az 1956 előtti helyzet. A forradalom utáni szétziláltságból helyreállított sztálinista típusú tervgazdaság teljesítménye messze elmaradt a kívánatostól és remélttől, s ezen a helyzeten az ismert politikai és fegyelmezési eszközökkel már nem is lehetett változtatni. Elkerülhetetlenül felmerült a mélyebb reformok kényszere. A „tervgazdálkodás új rendszerének” 1957 első napjaiban megígért bevezetése – a vállalati szabadság némi növelése ellenére – késlekedett. Akadályozói – mint mindig – a kényes politikai helyzetre hivatkoztak. A probléma azonban jelen volt, jelen volt a rá vonatkozó baljós tudás, hogy tudniillik a sztálinista tervgazdaság előbb-utóbb összeomlik, jelen voltak a problémát már az 1950-es évek közepén jelző közgazdászok, valamint továbbra is jelen volt az általuk javasolt (és 1955 táján kísérletek tárgyát is képező) megoldás gondolata: a tervgazdaság szerkezetébe, működésébe a tisztánlátás, a teljesítménymérés és a hatékonyság javítása érdekében piacgazdasági elemeket kell beépíteni. Ezek a gondolatok végül, a körülmények nyomása alatt – mintegy tízévnyi késéssel – a politikai vezetés által 1966-ban elhatározott, 1968-ban bevezetett új gazdaságirányítási rendszerben (közkeletű nevén az „új mechanizmusban”) testet is öltöttek.

2. Egy további évtized alatt azonban – a rendszer toldása-foldása során s az adósságlavina növekedésével – a bennfentesek, a legféltettebb titkok tudói (a felsőbb pártvezetés, a PM, az MNB, a KSH, az OT s az ezekhez kapcsolódó kutatóintézetek, egyetemi tanszékek egyes vezető káderei, Nyers Rezső, Kornai János, Tardos Márton, Nagy Tamás, Mátyás Antal stb.) számára

világossá vált, hogy a szocializmus ilyen eszközökkel s főleg: *az adott nagy-politikai struktúrák ellenállásával szemben* megjavíthatatlan. A párt felső köreiből a mechanizmusreform továbbvitele körül igazi háború bontakozott ki azok között, akik a jelen hatalmat nem akarták kiengedni a kezükből, és azok között, akik ezt a hatalmat a jövőben is birtokolni, gyakorolni akarták. Ez a küzdelem tipikus elitharc volt, a társadalomnak semmi része sem volt benne. Olyanok küzdöttek, akik nem képviselni akarták a társadalmat, hanem rajta – történelmi küldetésük tudatában – uralkodni. A reformpárti bennfentesek és munkatársaik, bizalmasaik – nem utolsósorban '56-os megpróbáltatásaikra emlékezve – mindinkább szembefordultak a rendszer adott formájával egy jobb változat kialakítása érdekében.

Hasonló törekvést képviseltek azok a – többségükben Kádár börtöneit (esetleg már Rákosi börtöneit is) megjárta – volt politikusok, értelmiségiek (Donáth Ferenc, Vásárhelyi Miklós, Hegedűs B. András, Litván György, Göncz Árpád, Tanczos Gábor stb.), akik a szocializmus sztálinista alapstruktúrái ellen Nagy Imre mögé húzódva már 1956 előtt felléptek, hogy puccsal vegyék át Rákositól a hatalmat, s agresszív, robbanásveszélyes, a szocializmust is destabilizáló politikáját valami jobbra, fenntarthatóbbra cseréljék. Ennek a politizáló értelmiségi csoportnak a tagjai a Nagy Imrét és egyes társait kivégeztető Kádár uralmát eleve nem fogadták el, s eleve a rendszer, pontosabban: a hatalomgyakorlás ilyen vagy olyan megváltoztatásában gondolkodtak.

A politikába a Rákosi-rendszerben és a Kádár-rendszerben erősen involválódott kádereknek a '40-es és '50-es években született gyerekei közül egyeseket ugyancsak nem hagyott érintetlenül '56 szelleme. Ők úgy gondolták (esetleg a családi beszélgetések alapján tényszerűen is tudták): szüleik a Rákosi-rendszerben vagy a forradalom leverésekor jövátéhetetlen hibákat, sőt bűnöket követtek el, s velük szemben lázadva, hozzájuk képest új utakat, új, követhető ideákat és ideálokat kerestek. Tájékozódásuk iránya sem érdektelen. Egyesek Mao Ce-tung szigorú eszméiben találtak iránymutatást (Demszky, Haraszi, Pór), mások a fiatal és az „igazi” Marx nézeteiben tájékozódtak (Földes László excentrikus professzor előadásainak hallgatói; a „Grundrisse” nagy divatja), vagy a Sztálin által meg nem hamisított, „igazi” Lenin irányában tapogatózódtak (Bauer, Juhász stb.). De az „ötvenhatosok” nyomán egyre nagyobb ázsiója támadt az amúgy erős liberális hangúlyokkal átértelmezett Bibó István eszméinek vagy általában a nemzetek feletti liberalizmusnak is.

Végezetül megemlítem, hogy a gazdaságirányítás fentebb említett alapintézményeiben (OT, PM és Pénzügykutató, KSH, MNB, Közgazdaságtudo-

mányi Kutató Intézet, Szövetkezeti Kutató Intézet, egyetemi tanszékek stb.) az idősebb bennfentesek mellett és hatásuk alatt a '70-es és a '80-as években felnőtt egy igen tehetséges, a makropénzügyek, a tervezés, a vállalati gazdálkodás stb. kérdéseiben igen tájékozott, ugyancsak bennfentes, a gazdaság és a politika legföltettebb titkait is ismerő ifjú tudós nemzedék, melynek túlnyomóan „urbánus” tagjai (Antal László, Bokros Lajos, Csillag István, Lengyel László, Soós Károly Attila, Horváth Piroska, Bauer Tamás, Pető Iván, Kis János, Magyar Bálint, Voszka Éva, Szalai Erzsébet, Surányi György, Gegesi István stb. stb.) az elődeiknél elfogulatlanabb és radikálisabb gazdaságsszerkezeti és intézményszerkezeti változásban gondolkodtak. Azaz őket is elsősorban a működőképes makroökonómiai konstrukciók érdekelték.

KI HARCOL KI ELLEN?

3. Ezek az egymással meglehetősen intenzív kapcsolatban álló hatalomközelbe túlnyomórészt a Rákosi-érában került személyek, csoportok tehát – az 1956 előtti puccsistákhoz hasonlóan – belátták (vagy már eleve úgy gondolták), hogy a szocializmus általuk elképzelt megjavításának s ezáltal a hatalomban részesedésük további tartós és kényelmes biztosításának a fennálló nagypolitikai struktúrákban és az azokat elfoglaló, működtető személyekben súlyos akadályai vannak, s ezért az általuk javasolt radikális és teljesítőképes politika számára mozgásteret kell biztosítani. Magyarán: a gazdasági-intézményi alternatíva kidolgozását egy, az '50-es évekbeli Nagy Imre-puccshoz hasonló hatalomszerző puccsnak kell kísérnie, de – az '56-oshoz hasonló élességű konfrontációt, robbanást és bukást elkerülendő – egy fokozatos, „lassított”, „hűtött” puccsnak. A puccs lényege azonban az 1956-oshoz képest nem változott: nem a rendszert gondolták lerombolni, hanem a rendszernek a hatalomhoz és a hatalom adott formáihoz görcsösen ragaszkodó, a reformokat akadályozó, Rákositól és gárdájától '56-ban a hatalmat elvevő irányítóit, a plebejus „múmiákat” (Kádár Jánost, Kis Károlyt, Biszku Bélát, Németh Károlyt, Gáspár Sándort, Pap Jánost, Czinege Lajost stb.) akarták leváltani, kiszorítani, eltávolítani.

4. Nem hagyható figyelmen kívül a formálódó szembenállásnak a zsidó-nem zsidó összefüggése sem. A Rákosi-rendszer politikai, tudományos, kulturális és gazdasági vezető posztjain, sajtójában feltűnően sok volt a zsidó származású ember (Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Révai József, Farkas Mihály, Péter Gábor, Vas Zoltán, Gyáros László, Betlen Oszkár, Vásárhelyi Miklós, Eörsi Gyula stb.). Ezek az emberek – közülük a vezetők – a kötelező sztálinista tisztogatást a '40-es évek végén, az '50-es évek elején elsősorban a párt

nem zsidó része ellen hajtották végre (Rajktól Nagy Imréig). Kádár – feltételezve, hogy a zsidó származású politikusok egy részének a magyar társadalom problémái iránti érzéketlensége vagy a magyar polgársággal és parasztsággal szembeni ellenszenv és kegyetlenkedései (Farkas, Princz, Bauer, Földes, Szinetár stb.) '56-ban erősen közrejátszottak a rendszer elleni indulatok kitörésében –, saját csapatát túlnyomórészt nem zsidókból válogatta össze, s az '50-es évek végén, a '60-as évek elején a zsidó származásúak, sőt a zsidós nevűek közül sokakat „visszavont” a politika első vonalából. A Kádár-rendszer ellen a '70-es és '80-as években felvonuló, imént említett „reformer” csoportok tagjai között viszont megint nagy többségben voltak a meghatározóak voltak a zsidó származásúak (erre az egyik érintett, aki egyébként a Rákosi rendszer rettegett – s később liberálissá vedlett – helyi pártfunkcionáriusa volt, magánbeszélgetésben büszkén fel is hívta a figyelmet; később ugyanerre hivatkozott Szabó Miklós egy magánbeszélgetésben az 1990. év végi szombathelyi SZDSZ-küldöttértekezleten; a beszélgetésen harmadikként jelen lévő, zsidó származású Gadó György élénken helyeselt). A *Társadalmi szerződés* című irat, melynek szerzője az imént elemzett csoportokhoz tartozott, kijelenti: Kádárnak mennie kell! Ebben az iratban ezzel szemben sehol sem olvashatjuk, hogy a felső pártvezetésben szinte egyedül maradt zsidó Aczélnak mennie kell, vagy hogy az irat szerzői őt is az eltávolítandó „múmiák” közé számítanák! Aczélt később – 1989-ben – az ellenoldal: a népi oldal szólította fel pécsi országgyűlési képviselőségéről való lemondásra, sikerrel. Kérdés, hogy ebben a versengésben és konfrontációban mennyi volt a spontán és mennyi a tudatosan szervezett elem. Volt-e, létezett-e valahol – akár az országhatárokon belül, akár rajtuk kívül – az ő-SZDSZ oldaláról az egész folyamatot áttekintő, elemző, szervező és irányító agytröszt. Csurka István annak idején párizsi, New York-i és tel-avivi sugallatokról beszélt. Forrásait és bizonyítékait azonban sohasem tárta fel. Így hát az a nem mellékes kérdés is megválaszolatlan marad: vajon az ő-SZDSZ-nek Kádár és az őt körülvevő „múmiák” elleni, bizonnyal Aczél által is támogatott fellépése értelmezhető-e és értelmezendő-e az '57-'58-as Aczél-Kádár, zsidó-nem zsidó politikai kiszorítósdi visszavágójának.

KEZDETI LÉPÉSEK, VÉGSŐ CÉLOK

5. Az itt bemutatott csoportok laza, finom kohézióval: baráti kapcsolatokkal, intenzív információcserével egybefűzött együttese – ez a sajátos csíra-SZDSZ, proto-SZDSZ, ő-SZDSZ, elő-SZDSZ – a '70-es évek elejétől-közepétől – nem utolsósorban az olajválság kiábrándító hatásait követően – külö-

nös politikai mozgásba fogott. Az együttes egyik része továbbra is bent maradt a rendszer fontos intézményeiben s részese volt a rendszer saját logikája szerint előrehaladó reformmunkának. Korrekt tudományos elemzésekkel igyekezett a rendszer fogyatékoságait kimutatni, óvatos intézményi és szerkezeti változtatásokat javasolni s ezzel a rendszervédők – a „múmiák” – pozícióit gyengíteni (hogyan ennek a reformer társaságnak egyes tagjai az ország eladósításában tudatosan vagy csak kontár módon vettek részt, a magyar történelem egyik további nagy nyitott kérdése). Az együttes másik, fiatalabb része ezt a rendszerkritikát és reformmunkát a koncepcióalkotás vonalán látványosan fölerősítette, felgyorsította, s a piacgazdasági logikát mint egyedül lehetségest védte és propagálta. Egy harmadik rész pedig, válalva a legalitás keretein kívül kerülést, nekifogott a rendszer megjavításához vagy meghaladásához szükséges második nyilvánosság létrehozásának, azaz megtette a lassított puccs első, határozottan konfrontatív lépését.

6. A felszínen is megjelenő közismert eseményei a folyamatnak: a csehszlovák Charta 77 tagjainak elítélése elleni tiltakozó aláíráskampány, a Szegényeket Támogató Alap (SZETA) létrehozása 1979-ben, a *Beszélő* című „szamizdat” folyóirat megindítása és fontos helyzetelemző tanulmányai 1981-től, a monori találkozó 1985-ben, az *Ötvenhatról nyolcvanhatban* című tanulmánygyűjtemény, Kemény Istvánnak és tanítványainak a cigányságról, a szegénységről és a menedzserekről szóló kutatásai és tanulmányai, a *Forradulat és reform* című iratnak és mellékleteinek kiadása 1986-ban s a lakitelki tanácskozással egy évben, 1987-ben kiadott *Társadalmi szerződés* az említett mondattal: „Kádárnak mennie kell!” Megjegyzem: nem kis mértékben a közgazdász-pénzügyes csoportok nyomására és elképzelései alapján az uralkodó politika berkeiben is előrehaladt a gazdasági reformgondolkodás s folyt a piaci alapintézmények óvatos bevezetése: a profitmotívum és a tulajdonosi pozíció erősítése a vállalatokban és a szövetkezetekben, a társasági törvény, a kétszintű bankrendszer és a piaci adórendszer (áfa, ványa, szja) bevezetésének előkészítése. Azt mondhatjuk: a '80-as évek közepére az egyik oldalon készen állt a „lassított, hűtött Petőfi-kör”-szerűen működő ős-SZDSZ piacgazdasági elemekre épülő szocializmusjavító gazdasági és politikai programja, a másik oldalon – a hatalom berkeiben – formálódott hozzá a fogadókészség, s a csoport maga készen állt a hatalom pozíciójának elfoglalására vagy rajtuk a hatalom aktuális birtokosaival való osztozásra, a hatalombirtokosokkal való egybeolvadásra. S ennek érdekében, mintegy a terep megtisztítására, az akadályok kívülről való megtámadására és eltávolítására előreküldte ifjú „harcosokból” álló rohamcsapatát: a demokratikus ellenlényeket, a majdani SZDSZ-t. Azt mondhatjuk, hogy ebben az időben: a '80-

as évek elején-közepén – amikor ráadásul a messzebbre tekintő sajtómunkások egy jelentős csoportja is csatlakozott ehhez a rejtett szerkezethez – az ős-SZDSZ a magyar politikai mozgás jelentős tényezője volt. Rejtett törekvése – melyet később tettekben is, szavakban is nyilvánvalóvá tett – a piacgazdasági átalakítást – a „múmiák” kivételével – a kádárista hatalomgyakorlók hatalmi pozícióinak megőrzésével, illetve a saját hatalmuk megalapozásával végrehajtani, s ezáltal a rendszerváltásban a szocializmusnak még a Rákosi-rendszerben a magyar társadalom letaposott polgári részével szemben kialakított erőszerkezetét megőrizni.

AMIT NEM TUDUNK, TALÁLGATJUK

7. Fontos volna tudni: honnét származott a később SZDSZ-szé változó ős-SZDSZ fiatal vezető politikuskárdájának a mélyebb célokra és a politika technikájára – például a gondos politikai sajtómunkára – vonatkozó felkészültsége, s a helyzetre vonatkozó informáltsága (azaz a „tudjuk-merjük-tesszük” hármas jelszóból a „tudjuk”). Nehéz kérdés, mert erről a mondott személyek nem – már hivatásos politikussá válva sem – nyilatkoztak, s mint az SZDSZ alapításánál jelen lévő s abban részt vevő, saját tapasztalatból tudom: a „belső kör” tagjai a többiekkel szembeni tudástöbbletüket, mondhatni: tudásmonopóliumukat és információmonopóliumukat s vele kezdeményezésmonopóliumukat gondosan őrizték a későbbi években is. Együttléteik fizikailag is elkülönültek, frakcióhétfégekben ebédkor-vacsorakor külön asztalnál foglaltak helyet (például a seregélyesi kastély pinceétermében). A közönség számára pedig az ős-SZDSZ „legendás”, „hősies” külső képét ápolták és építgették. Találgatásszerűen leginkább három ilyen tudásforrást jelölhetünk meg. Az első: a családi és baráti miliő, a Horthy-rendszerben, a Rákosi-rendszerben és – esetleg – a Kádár-rendszerben is különböző szinteken „antifasiszta”, szociáldemokrata és kommunista politikával foglalkozó szülők, rokonok és barátok tanácsai, javaslati és kapcsolatai. Feltehető, hogy ebből a forrásból leginkább az illegális és egyéb politikai technikáknak s a rendszer működésének ismerete származott, illetve a rendszer intézményeiben forgó szigorúan titkos információk egy része s a politikával foglalkozás nimbusza és ambíciója. A másik ilyen forrást azok a Soros Alapítvány és más külföldi alapítványok (érdekcsoportok?, titkosszolgálatok?, „quangó”-k?) által lehetővé tett hosszabb-rövidebb franciaországi, angliai vagy USA-beli egyetemi kurzusok és egyéb tanfolyamok vagy személyes kapcsolatok jelentették, melyeken és melyekben kimondottan az új, ifjú politikuskárda reménybeli tagjai vehettek részt a '80-as években. Feltehető,

hogy ezeken az alkalmakon vértették fel az ős-SZDSZ fiatal politikusait a szimbolikus Befektető számára oly előnyös neoliberális gazdasági és a később sokakat meglepő, a mondott személyek korábbi tevékenységéből nem következő társadalmi doktrína ismeretével és a benne való hittel, a majdani parlamenti munka irányaira vonatkozó sugallatokkal, illetve a sajtóval való bánni tudással. Ezt a forrást a '80-as évek végétől az USA nagykövetségével, a később Magyarországra vállalkozóként visszatérő Mark Palmerrel ápoló kiváló kapcsolatok is megerősíthették. Vagy erősíthette Robert Maxwellnek, a magát a *Magyar Hírlap*ba bevásárló ukrán-angol-zsidó sajtómágnásnak a segítsége, aki – a szakirodalom szerint – egyszerre volt az angol, az amerikai és az izraeli titkosszolgálat embere. Üzent nekik? Találkoztak vele? A nemzetközi drogüzletben állítólag fantáziát látó Soros Györggyel biztosan igen. Többször is. A harmadik lehetséges tudásforrást az 1956-os forradalom után emigrált, s a nyugati fővárosokban a magyar politikai folyamatokat élénk érdeklődéssel figyelő, esetleg ilyen tudományos intézetekben dolgozó személyek jelentették, akik rejtett, de intenzív kapcsolatban maradtak az ős-SZDSZ-hez tartozó itthoni barátaikkal.

8. Hasonlóképpen fontos volna tudni, hogy honnan származott az akciózó ifjak bátorsága, vagy inkább magabiztossága a Kádár-rendszer hatóságaival, elsősorban rendőrségével és rettegett titkosrendőrségével való szembezállásra (azaz a hármass jelszóból a „merjük”). Valószínűleg nem alaptalan feltételezni, hogy ebben a személyes alkalmasságon túl egyiküknek-másikuknak a szocializmus politikai struktúráiba való mély családi beágyazottsága is szerepet játszhatott. Egy-egy magas rangú és a polgári Magyarország '40-es és '50-es évekbeli letaposásában s a szocialista rendszer kiépítésében jelentős politikai érdemeket szerzett (esetleg a „Szocialista hazáért” vagy a „Nép-hatalomért” érdeméremmel rendelkező s talán az '56-os forradalom leverésében fegyverrel is részt vett) politikus szülő gyermeke más mértékű kockázatot vállalt, mint az, aki ilyen védelmező háttérrel nem rendelkezett. (Nem is beszélve – mondjuk – a „szamizdat-butikot” működtető ifjú Rajk László sajátos kettős védettségéről.) Börtönbüntetést a csoportból – tudomásom szerint – senkire sem szabtak ki, s volt, akinél még csak házkutatást sem tartottak. Volt, aki az egyik intézetben elveszítette állását, s magas segítséggel nyomban helyet kapott egy másikban. Mások a kritikus pillanatokban az egész világra szóló útlevelet kaptak, s külföldre távozhattak. Az ős-SZDSZ egyes tagjai és a felső pártvezetés vagy éppen a titkosszolgálatok között tehát nemcsak konfrontáció, hanem együttműködés is létezett. Szóbeli közlésekből úgy tudom: Kis János – Knopp Andrásón keresztül – kapcsolatban volt Aczél Györggyel, Vásárhelyi Miklós pedig gyakorta járt fel sakkozni a Kádár-villá-

ba. Vajon miről beszélgettek? S vajon milyen iratokat keresett és talált Kuncze Gábor belügyminisztersége idején a belügyi irattárat végigrovincsoló Kenedi-bizottság? Miért ment – az ifjak hatalomszerzése után – Aczél Izraelbe? Turistának? – Amúgy az említettekhez hasonlóan magabiztosság-növelő tényező lehetett az a különleges figyelem is, amelyet az illegális akciózók mozgásai, sorsa iránt – az eladósodás és a kelet-nyugati enyhülés feltételei között – a nyugati országok demokráciafigyelő szervezetei (Amnesty International), magyaroknak szóló rádióadásai (Amerika Hangja, SZER), illetve nagykövetségei tanúsítottak. Az adósságcspadában vergődő szocialista rendszer – állítólag – többször kapott feltételszabó, önmérsékletre intő figyelmeztetést és felszólítást a Valutaalappal és a Világbankkal folytatott tárgyalásai során a „demokratikus ellenzék” elleni lépéseivel kapcsolatban. Külön érdekesség, hogy ezeket a tárgyalásokat az ősz-SZDSZ külső köreiből lévő személyek folytatták, s az általuk hozott „üzenetek” – informálisak lévén – nemigen voltak a hivatalosság által ellenőrizhetők.

9. Ráadásul a generációs kapcsolatok másik iránya sem hagyható figyelmen kívül. Az érintett szülők – bölcs belátással – bátoríthatták is gyermekeik rendszertámadó munkáját, hiszen az utódok hatalomszerzése egy új helyzetben vagy egy új rendszerben garanciát jelenthetett saját büntetlenségükre is. Erősen valószínűsíthető például, hogy később az SZDSZ meghatározó politikusainak szívós és sikeres ellenállását az igazságtételnek a Rákosi-rendszer bűneire való kiterjesztésével szemben efféle – családi – motívumok is mozgatták. Vagy ilyen okokból is érthető az a huzavona és obstrukció, ami az ügynöktörvény, az adatvédelmi törvény, a levéltári törvény – azaz a múltbeli tettek feltárási lehetőségei – körül zajlott. Ahogyan a csoportban Kádár idejében sajátos szimbiózisban, „munkamegosztásban” működött együtt a rendszerbe épülés és a vele való együttműködés a rendszerkritikával és rendszerrombolással, most, az összeomláskor az „élen járók” hatalomszerzése szolgálhatta a „bent ragadók” kimentését.

TRAUMA ÉS TERÁPIA

10. A magabiztos és a hatalomban való részesedésre készülő ősz-SZDSZ-t, melynek tagjai – mint láthattuk – túlnyomórészt a Rákosi-rendszer hatalomközeli személyeiből, csoportjaiból vagy ezek következő generációjából rekrutálódtak, 1987-ben egy következményeiben máig ható, súlyos trauma érte. Az 1985-ös monori találkozó ilyen irányú sejtetései után az 1987-es őszi lakitelki találkozó előkészületei ugyanis világossá tették, hogy a hatalom felé való menetelésében az ősz-SZDSZ nem egymaga van a pályán.

Erre a találkozóra egy, a magyar társadalom kispolgári-polgári jellegét, a tésszervezéskor szétvert magyar parasztságot és a vidék népi kultúráját, a trianoni határokon kívülre szakadt nemzetrészek sorsát, a két világháború közti, a berendezkedő szocializmus által letaposott népi irodalom – egyebek közt Németh László – szellemét, a nemzeti létet és történelmet képviselő-felkaroló-folytató, politikailag is erőteljesen szerveződő csoport tagjai készültek összejönni hatalomaspiránsként és ebből következőleg az ő-SZDSZ riválisaiként (Bíró Zoltán, Csoóri Sándor, Für Lajos, Csurka István, Csengey Dénes, Lezsák Sándor, Kiss Gy. Csaba, Kulin Ferenc, később Antall József stb.). Ennek a társaságnak jelentős társadalmi beágyazottsága volt, s jelentős szellemi erőt képviselt. Ahogyan a győztes puccs felé tartó szocializmusjavító „reformerek” kezéből az 1956. október 23-ai tüntetés során a magyar társadalom – a nép – kivette a kezdeményezést, s a maga útján haladt tovább, valami ilyesmibe ütközött a győztes puccs felé tartó ő-SZDSZ is. Az elitek közötti harcba bejelentkezett az SZDSZ-en kívüli magyar társadalom, illetve egy azt képviselő szervezett erő. Ekkorra már nyilvánvalóvá vált, hogy nem elég a rendszert (a *Társadalmi szerződés* vagy a *Fordulat és reform* eszméi szerint megreformálni. S az is nyilvánvalóvá vált, hogy az urbánus elit jellegű ő-SZDSZ-nek a hamarosan kialakuló többpárti demokrácia keretei között a Parlamentbe jutásért és ott a folyamatok meghatározásáért mindenekelőtt ezzel a riválissal kell megküzdenie.

11. A küzdelem vagy inkább versengés korábban – talán kevésbé tudatosan és kevésbé elszántan – az „urbánusok” (némi leegyszerűsítéssel: zsidó származásúak, zsidók) és „népiesek” (némi leegyszerűsítéssel: „népiek”, magyarok) küzdelme formájában, erősen lefojtva, a szocializmus intézményrendszerén belül is folyt pártfunkciókért, kutatói megbízásokért, ösztöndíjakért, kiküldetésekért, igazgatói állásokért, tanszékvezetői posztokért, akadémiai pozíciókért vagy csak egyszerűen az egyetemre való felvételért stb. Az 1985-ös monori találkozó idején a szervező Donáth Ferenc – áldásos! – működése eredményeképpen még a békés együttműködés és a szocializmus elleni együttes roham körvonalai kezdtek kibontakozni. A lakitelki népi erődemonstráció azonban ösztöngést is, alkalmat is, ürügyet is adott az ő-SZDSZ-nek a szakításra. Az első, mondhatni megelőző lépés az ellenzék közösen elhatározott egységes programja helyett a *Társadalmi szerződés*-nek – mintegy szellemi ellen-erődemonstrációként – az ő-SZDSZ általi egyoldalú megalkotása és megjelentetése volt 1987 júniusában (ennek a lépésnek szándékosan kiszorító és barátságtalan jellegét később maga Vásárhelyi Miklós ismerte el egy rádióinterjúban). Aztán jött a következő: mindjárt aznap a lakitelki találkozóhoz a nemzetközi közvélemény előtt „antiszemita

szervezkedésként” való beállítása. (Vajon kik telefonálták meg ezt a „hírt” ilyen értelemben New Yorkba és egyéb helyekre?) S végül jött a többi. 1988 márciusában az ős-SZDSZ agytröszkje a saját maga vezetésével Szabad Kezdeményezések Hálózata néven ernyőszervezetet hozott létre a többi „szabad kezdeményezés”, egyebek közt a Lakitelken megalakult Magyar Demokrata Fórum (ekkor még nem párt!) maga alá szorítása céljából, ami elől a Fórum kitért. Ezek után – 1988 novemberében – feladata jobb ellátására az ős-SZDSZ párttá: valóságos SZDSZ-szé alakult.

12. Ettől fogva az SZDSZ a taktikájában – később kiderült: a stratégiájában is – fontos módosítást hajtott végre. Úgy értékelve, hogy komoly esélye van egy MSZMP-MDF-paktumnak és -koalíciónak (ami a felszínen mint Csoóri és Pozsgay személyes barátsága, majd mint valamely „Csoóri-Pozsgay-paktum” veszélye jelent meg), s amely paktum és koalíció az SZDSZ-t a partvonalra szoríthatta volna, a párt vezetői a politikai küzdelem fő frontját az SZDSZ és az MSZP közül az SZDSZ és az időközben ugyancsak párttá alakult MDF közé helyezte át. Ennek a sajtórágalmakban, tévévitákban, nyilvánosság előtti támadásokban megjelenő küzdelemnek az SZDSZ felől nézve a legfontosabb mozzanatai a következők voltak. Az SZDSZ igyekezett hiteltelenné tenni Pozsgay személyét és az MDF részéről a rendszerváltás elárulásának minősíteni az állítólagos MDF-MSZMP-paktumot. Később a kerekasztal-tárgyalások zárónyilatkozatát nem írta alá, s népszavazást kezdeményezett az országgyűlési választások előtt tartandó s feltehetően Pozsgaynak kedvező köztársaságielnök-választás ellen, amit meg is nyert. Az országgyűlési választások közeledtével az MDF-et, mint az állampárt életben tartóját, a rendszerváltás elsínkófálóját, kontárok gyülekezetét, önmagát mint a legfelkészültebb, leghatározottabb és legkeményebb rendszerváltót igyekezett beállítani. A választások után pedig maga kezdett el az akkor egyetlen valóságos erőt jelentő MSZMP-re mint saját leendő erőforrására, támasztékára, szövetségeseire tekinteni. Az időközben MSZP-vé alakult egypártban – a szóbeszéd szerint egy rejtett Kis János-Aczél György-együttműködés következtében – megkezdődött a népi vonal: Pozsgay Imre, Bíró Zoltán, Szűrös Mátyás és mások ellehetetlenítése és kiszorítása. Az SZDSZ ezzel megfordította a helyzetet: az MDF-nek lehetetlenné tette az MSZMP-MSZP-vel való összekapaszkodást, s helyette maga kezdett belekapaszkodni az állampárt utódába (egy későbbi szövetség lehetősége már az 1991 eleji, a paksi atomerőmű városi székházában tartott frakcióülésen is felvetődött; Kis János ekkor az erre vonatkozó elemzése helyszínen szétosztott példányait az ülés végén az auditorium meredek pad-soráról összegyűjtötte és magával vitte). Ennek a meglepő mozgásnak a mélyebb értelmét a későbbi fejlemények tárták fel.

A „PLACEBO” LEVERÉSE

13. A társadalomnak, illetve az azt képviselő MDF-nek az SZDSZ „lassított puccs” formájú hatalomszerzési folyamatában való zavaró megjelenése, a folyamatba való „belezavarása” arra készítette az SZDSZ-t, hogy az MSZP-MSZP-be kapaszkodás lehetőségének megnyitása mellett minél nagyobb választói támogatást és taglétszámot érjen el. Bár – a párt egyik kiemelkedő ideológusa és közgazdásza szerint – az SZDSZ-t kizárólag a makroökonómiai összefüggések érdeklik, a társadalom „ahogy esik, úgy puffan”, most ezekből az „ahogy esőkből” és „úgy puffanókból” kellett nemszeretem feladatként táborot gyűjteni. A (látszatra?) a rendőrséggel és titkosrendőrséggel kockázatos harcba bocsátkozó „demokratikus ellenzék” legendáriuma, a leghatározottabb rendszerváltó párt képének felépítése (a Szabad Európa Rádió s itthon az MTV, a Maxwell-féle *Magyar Hírlap* stb. segítségével), az új pártok közül elsőként benyújtott újszerű program (a „Kék könyv”), a négyígyenes népszavazás látszólagos radikalizmusa és sikere, a párt kulcsembereinek fiatalos erőt sugárzó, derűs magabiztossága és országjárása („tudjuk-merjük-tesszük”) s nem utolsósorban a párt igazi céljainak, igaz mivoltának sikeres homályban tartása meg is hozta a várt eredményt.

14. Az 1990-es országgyűlési választások eredményeképpen az SZDSZ 92 képviselői helyet szerzett a Parlamentben, taglétszáma pedig 35 000 körülire gyarapodott. Ez az igen nagy és szakszerű munkabefektetéssel elért jelentős siker azonban, mely az SZDSZ-t az MDF mögött a második legnagyobb politikai erővé tette, egyben súlyos, s a párt sorsát mindmáig meghatározó problémát hozott magával. Ugyanis a „leghatározottabb rendszerváltó erő” képébe öltöző SZDSZ-be a propaganda keltette látszatokat követve egyebek közt olyanok áramlottak be tömegével, akiknek értékválasztása, eszmevilága, a liberalizmusról és a rendszerváltásról alkotott képe jelentősen eltért a pártvezetéstől. S alkalmanként egészen másként vélekedtek a kárpótlásról, az igazságtételtől, a földkérdésről, a helyi MSZP-hez való viszonyról, a hajdani egypárt kádereinek tulajdonszerzéséről, az egyházakhoz való viszonyról, a nemzethez való viszonyról, a hagyományos szakszervezetekről stb., mint a pártot szervező „belső mag”. Ennek a pártrésznek a tagjai nem az SZDSZ rejtett céljának: a rákosista-kádárista uralkodó csoportok – „megalvadt struktúrák” – mindenáron való hatalomban tartásának megvalósítására léptek be a pártba. Éppen ellenkezőleg. S a tényleges SZDSZ-politikát látva nagyot csalódtak, s ennek hangot is adtak. Korabeli pártterminussal: ez a határozottabb rendszerváltást, keményebb konfrontációt akaró pártrész volt a „radi-szadi”, a radikális rendszerváltó SZDSZ. Vagy – más

megközelítésben – az igazi liberálisokat körülvevő, a Parlamentbe jutáshoz nélkülözhetetlen csomagolóanyag, hordozómassza, placebo. Ez a konfliktus aztán cikkekben, pártfórumok felszólalásaiban, a küldöttek személyének kiválasztásában s végső soron: a párt vezetőinek megválasztásában is megjelent.

15. Tölgyessy Péter – erős vezéri ambícióktól fűtve – hamarosan a „kemény magon kívüli” csoport vezetőjeként, érdekkifejezőjeként lépett fel, illetve a csoport őt ilyenként tekintette. A belső mag hamar észlelte a problémát, s már 1990 őszén megkezdte az ellenoffenzívát. A – későbbi kifejezéssel – „patriótább” politizálásra hajló és a belső magot háttérbe szorítani igyekvő Tölgyessyt puccsszerűen leváltották a frakcióvezetésről, s meghírdették a „politikai apály” elméletét, s az ebből következő nemcselekvés politikáját, várva és remélve, hogy az akcióvágyó, a helyi MSZP-s érdekhálókat felbontani igyekvő, s ebben a Mérleg utcai pártközpont segítségét remélő türelmetlen tagság csalódik, tömegesen kilép, s ezzel a bent maradók politikai összetétele a „belső mag” számára kedvezően megváltozik. A radikális rendszerváltók gondolkodását „populizmusként” bélyegezték meg, s naponta-hetente cikkeztek ellene. A lemorzsolódási folyamat megindult, de az 1991 őszén tartott tisztújításkor a küldöttek jelentős többséggel mégis Tölgyessyt választották pártelnöknek. A küzdelem az informálisan hatalmat gyakorló kemény mag és a Tölgyessy vezette formális párthatalom között már a tisztújító küldöttgyűlésen nyílttá vált: ahogyan Pető Iván korábban jelezte, hogy Tölgyessy elnöksége alatt nem vállal frakcióvezetést, most a küldöttgyűlésen a teljes korábbi ügyvivői testület jelentette ki ugyanezt. A kemény belső magot egybefogó informális hatalom fegyelemre szorította tagjait, s Magyar Bálint vezetésével harcot hirdetett az új elnök ellen. Mire másnap reggel az újonnan megválasztott Tölgyessy a Mérleg utcai pártirodába bement, az irattárat „valakik” eltüntették (ami – nézetem szerint – köztörvényes bűncselekmény volt), s személye, tettei ellen folytonos kritikai harcot vívtak. Ellenfelei hamarosan két „platformot” hoztak létre („Konzervatív Liberális Unió” és „Szabadelvű Kör” néven), s 1992 kora tavaszán folytonos támadás és különpolitizálás révén rávették Tölgyessyt, hogy kössön velük megállapodást (a korabeli sajtó szerint ez volt az „SZDSZ–SZDSZ-paktum”, nézetem szerint súlyosan ellentétes az SZDSZ alapszabályával), amely megállapodás szerint az elnöknek minden vidéki útvjáról előre értesítenie kell a platformok vezetőit, akik valakit odaküldenek az előadására, hogy megcáfolják vagy megkritizálják, ha a korábbi „belső mag” számára elfogadhatatlant mond (például kampányol ellenük vagy bírálja őket, s ezzel a tagság körében pozíciójukat gyengíti, a sajtóját erősíti). Ezzel szemben viszont a két platform szá-

badon – akár Tölgyessy tudta nélkül – grasszálhatott és szervezkedhetett az egész országban. A platformok – főképp 1992 nyarán – demonstratív politikai rendezvényeket tartottak, amelyeken világossá tették, hogy a liberális szellemi és politikai vezető kapacitás egyértelműen az ő oldalukon áll (ami nagyrészt igaz is volt, mivel Tölgyessy igazi alternatív szellemi és vezető erőt nem tudott – nem mert? – felvonultatni nem túlságosan kontúros politikája mellett!). Mindez azzal a sikerrel járt, hogy 1992 őszén Tölgyessyvel szemben a régi belső mag egyik „alapemberét”: Pető Ivánt választották az SZDSZ elnökévé. (Ennek a választásnak a története: egynémely álküldöttek felbukkanása, vagy a szociáldemokrata platform vezetőjének: Podkoniczky Istvánnak korábbi fogadkozásai ellenére platformjával együtt Pető oldalára állása, mondjuk: „árulása” akkor sem volt, azóta sem igazán publikus.) Az új vezetés első dolga volt, hogy a Tölgyessyt támogató szervezőket, apparátusbeli-eket, akiknek nagy része volt Tölgyessy 1991-es győzelmében, elbocsátották, kitakarították a pártból. Ez a vezetési fordulat viszont – egyéb később tárgyalandó fejleményekkel együtt – egyik előrevetett oka volt a párt választói támogatottsága későbbi drasztikus leépülésének (a képviselők száma: 1990-ben 92; 1994-ben 64; 1998-ban 24; 2002-ben 20; 2006-ban 20, majd Gegesi Ferenc lemondása után, 2008-tól 19). A választói támogatás hanyatlásának vélhető okairól később külön szövegek.

AZ „ÉRTÉKES STRATÉGIAI SZÖVETSÉGES”

16. A Tölgyessy-kaland mindenesetre feltárta az SZDSZ létének legsúlyosabb belső szerkezeti problémáját. Az SZDSZ igazi céljaival azonosuló támogatók köre – az SZDSZ-propaganda folytonosan sulykolt, önbátorító állításaival szemben – igen kicsiny, a párt Parlamentbe juttatásához sem elég. Az egykori MDF-fel – vagy általában a népi és a polgári oldallal – való versengéshez és a Parlamentbe jutáshoz a „nem igazán liberálisok” sokaságát kell behívni, becsábítani, bemanipulálni a pártba. Ezek viszont a párton belül hajlamosak időnként észbe kapni, önmozgásba kezdeni s szembefordulni az „igazi célokat” követő belső maggal. Ezért a stabil vezetés és működés biztosítása érdekében ki kell építeni az informális akaratervényesítés csatornáit. A vezetés oldalán pedig szoros akarategységet kell elérni.

17. A Szabad Demokraták Szövetsége hatalomszerzési politikájában ettől kezdve mindjobban kidomborodott, hogy nem elsősorban a választókban, hanem inkább a szövetségkötésekben keres erőforrásokat és kormányra kerülési lehetőséget, nem vertikális támasztékot, hanem horizontális kapaszkodókat keres. Mint az imént említettem: már 1990-től kezdve védelmezte a

kormányon lévő MDF által leváltott vagy leváltandónak ítélt korábbi MSZMP-tag kádereket (Soós Károly Attila felszólalása Tömpe András mellett), kiállt a volt szocialista szakszervezetek mellett (Tardos Márton harcos frakcióvezetői felszólalása a fasiszmushisztéria jegyében), s 1993 folyamán megkezdte egy SZDSZ–Fidesz–MSZOSZ–Vállalkozók Pártja–Agrárszövetség–MSZP blokk (egy új „Baloldali Blokk”) létrehozását. A kárpótlás s főképp a földhöz jutás elégtelensége miatt elégedetlen és türelmetlen társadalomrészeket fasisztává minősítette, s erre a „fasiszta veszélyre” hivatkozva „Demokratikus Charta” néven politikai kampányt indított. A Charta-kampánynak ketős célja volt: a kormányt és képviselőcsoportjait antidemokratikus és antiszemita látszatokba keverni, s az MSZP-t a támogatók közé bevonva politikailag ismét elfogadhatóvá tenni: „kihozni a politikai gettóból” (Haraszi Miklós kifejezése). „Ha fasiszta veszély van, még az ördöggel is össze kell fogni ellene” – mondták. A mozgalomnak s mögötte az SZDSZ-nek az erőteljes sajtótámogatás révén mindkét említett célját sikerült elérnie. Igaz, 1993 vége felé az új baloldali blokkból többen kiléptek (egyebek közt a dolog lényegére ráérző Fidesz), az SZDSZ azonban egyre eltökéltebben haladt az MSZP-vel, ezzel az „értékes stratégiai szövetségessel” (Tamás, 1992 eleje) való egybekapaszkodás felé. Retrospektíve: a ’80-as évek csoportcélja megvalósulóban volt. „Összenövőben volt, ami összetartozott” – mondták a külső szemlélők. S az 1994-es választások eredményeképpen – a Horn Gyula személyével kapcsolatos fenntartások elvetése után – az SZDSZ végül is koalícióra lépett a hatalmasan megerősödött s egymagában a mandátumok több mint ötven százalékát elnyerő MSZP-vel. Úgy vélem, ennek a koalíciónak kovácsai az SZDSZ oldalán mindenekelőtt a Rákosi-rendszerben hatalmat gyakorló, s esetleg éppen az ’56-os forradalmat fegyverrel leverő káderek gyermekei voltak, akik az MSZP-ben a szüleikhez hasonló szülőkkel (Horn, Apró, Gaál, Vastagh, Nyers), illetve ezek hozzájuk hasonló korú és beállítottságú gyermekeivel találkozhattak, s nem volt zsigeri averziójuk. Az SZDSZ-be bekerült „ötvenhatosok” (az ’56-os forradalmat előkészítő puccsnak, illetve a forradalomnak különböző hosszúságú börtönbüntetéssel sújtott résztvevői: Litván György, Vásárhelyi Miklós, Hegedűs B. András, **Eörsi István** stb. s köztük két kegyelmet kapott halálraítélt: Göncz Árpád és Mécs Imre) szempontjai ebben a kérdésben nem játszottak szerepet. Szerepet játszott viszont valami más: a finanszírozásra való hivatkozás. „Az SZDSZ örökre »elveszíti arcát« a finanszírozói (?) előtt, ha nem szerez hatalmat (és nem »hálálja meg« a finanszírozást?), amikor módja van rá” – mondták. Konkrétumok nem hangzottak el.

TECHNIKA ÉS REJTETT CÉLOK

18. Az MSZP-vel való szövetséget nagyon sokan nem akarták a pártban. A koalíciós tárgyalásokon való részvételt eldöntő küldöttgyűlés kimenetele ezért legalábbis kétesélyes lehetett volna. Az lett volna, ha a párt az első felmerüléstől (kb. az 1992-es elnökválasztástól) kezdve folytonos vitát folytat a kérdésről, őszintén feltárja az okokat és a következményeket, és a tagságra, illetve a küldöttekre bízta a döntést. Mostanra azonban ez a bizonytalanság megszűnt. Ugyanis igazi vita sem korábban, sem a küldöttgyűlésen a küldöttek között nem volt, s a „kemény mag” a gyűlés előtt és magán a gyűlésen minden lehetséges technikai és hatalomtechnikai trükköt bevetett az akarata (a koalícióba lépés megszavaztatása) érvényesítésére már a küldöttek ki- és megválasztásának helyi manipulálásától a kulcsemberek (pl. Eörsi István) előzetes „meggyőzésén” és átfordításán keresztül a tárgyalások megindítása ellen felszólalók beszédidejének erős korlátozásáig, a felszólalások sorrendjének a jelentkezésekhez képest önkényes megváltoztatásától (Matyi László vezérletével) a tárgyalást ellenzők felszólalásai után „leintőemberek, hangulatfordító emberek” felszólalásainak beállításán keresztül a szünetben az eszmecserét lehetetlenné tevő bömbölő diadalmuzsikák játszásáig és a terem közepére állított forgókamerák beállításáig (az utólagos retorziók megalapozása céljából?). A „kemény mag” akaratának érvényesítésére szolgáló effajta hatalomtechnikai eszközök bevetése (például a Hit Gyülekezete tagjainak szavazógépként való felhasználása) egyébként kezdettől – az 1988. november 13-ai párttá alakulástól fogva – a legkülönbözőbb alkalmakkor megfigyelhető volt. Az ügyvivői testületben vagy az Országos Tanácsban a határozatok elfogadtatása hasonlóképpen zajlott. A két-három „főember” az előző napokban magánbeszélgetésben elhatározott valamit. Ezt a tanácsban lévő feltétlenül velük szavazó körülbelül egyharmadnyi tag megszavazta. Ezenkívül azok, akiket az előterjesztők meggyőztek. Mivel így nem feltétlenül jött létre többségük, az ülést levezető elnök (pl.: Tamás) a fontos, de bizonytalan kimenetelű kérdéseket az utolsók között tűzte-vette napirendre. A tárgyalásra és a szavazásra így késő délután került sor, amikor a vidéki küldöttek már hazautaztak, s a kemény mag hívei többségbe kerültek. Ha a siker így sem volt biztos, az elnök nem rendelt el szavazást, s a döntést – az alacsony részvétellel hivatkozva – a következő ülésre halasztotta.

19. Az ehhez hasonló hatalomtechnikai trükkök az SZDSZ korábban tárgyalt szerkezeti problémájának egy másik, később a párt hanyatlásában különösen fontos szerepet kapó mozzanatához is kapcsolódtak. A párt töb-

bé-kevésbé rejtett céljai közül a rákosista-kádárista uralkodó elit (a „megavadt struktúrák”) hatalomban tartását és később – hatalomszerzési célból – a beléjük kapaszkodást már említettem. A párt vezetői és politikájának meghatározói tulajdonossá és ezáltal tovább uralkodóvá a Kádár-rendszernek a vállalati, szövetkezeti és intézményi tulajdon közelében ténykedő uralkodó elitjét vagy valamely külső befektetők körét kívánták megtenni, s a régi – 1948 előtti – polgári-kispolgári rétegek vagy utódaik tulajdonszerzését igyekeztek megakadályozni. Ennek a célnak a megléte már 1990-től kimutatható. S a fasizmusveszély örökös nyaggatása, a Charta-kampány s ezáltal az MSZP-s vezetők, középkáderek elfogadtatása vagy Tölgyessy sorozatos ádáz parlamenti kirohanása a kárpótlás ellen egyebek közt ezt a politikát volt hivatva indokolni. A párttá vált ős-SZDSZ-nek volt azonban egy másik, rejtett célja, ami valamikor a párttá alakulás utáni időkben, meglepetésszerűen került elő. A nagy paradoxon: ezt a „rejtett” célt a párt vezető köre az alapítás után nem sokkal a Kék könyv becenevű program (*A rendszerváltás programja*. SZDSZ, 1989) formájában odatárta ország-világ elé, csak éppen „ország-világ” nem értett belőle semmit. Dicsérte ezt az iratot, rá is szavazott, de el nem olvasta, s ha elolvasta, nem értette. A lényeg: ebből az iratból s főleg a későbbi politikai értelmezéseiből egy olyan társadalom képe bontakozik ki – mint távolabbi pártcél –, mely (magyar viszonylatban legalábbis) a családtól az iskoláig, a nemzettől és a nemzettudattól a kultúráig mint társadalomszervező intézményig, az egyéni és a közmoráltól a tájékoztatásig, az egyének magatartásától és motívumaitól a közösség működéséig, a tulajdonviszonyoktól a jövedelmi viszonyokig, a nemzeti történelemhez való viszonytól az egyénnek és a közösségnek az egymáshoz való viszonyáig mindent a lényegében bont fel, változtat meg, szakít el a tradícióktól, s tesz – ahol ez lehetséges – (kizárólag) pénzzel és piaccal vezéreltté. Az SZDSZ végül is nem rendszert akart váltani, hanem az egész magyar társadalmat gyökerestül megváltoztatni, átszabni. Ahogyan a papák a tervgazdaság-egypártrendszer-diktatúra Prokrusztész-ágyába kényszerítették az országot, most a liberális fiúk egy másik absztrakt eszme Prokrusztész-ágyába akarták-akarják taposni az embersokadalmat. A mindenfajta joggal felruházott társadalomban ébredő centrifugális, szétbontó erőkkal szemben pedig – mint azt Kis János egy 1992-es cikkében kifejtette – az egész működést mindössze két intézmény tartja össze: a piac és az alkotmányon alapuló jogrend. Minden más „magánügy”. Minden szabad, amit jogszabály nem tilt. Minden szabad, ami más hasonló szabadságát nem sérti (hogya mi sérti – láttuk-látjuk –, mindig az erősebb dönti el). Mintha a híres-hírhedt frankfurti filozófiai iskola – Marcuse, Adorno, Horkheimer, Fromm, Reich és társaik:

Popper és Rawls – vagy Friedman és Hayek eszméit tömörítették volna egy amúgy igen takaros pártprogramba. Az SZDSZ később nagy erudícióval kidolgozott szakpolitikai programjai (1993: „Van más, van jobb, van biztosabb”; 1994: „Fordulat, biztonság, felemelkedés”; 1998: „Modern európai Magyarország”; 2002: „A korszakváltás programja”; 2006: „Szabadság, verseny, szolidaritás”) maguk is ezeket a célokat szolgálták. A tulajdonreform és a készpénzes privatizáció a kispénzűek tulajdonszerzésének megakadályozását, az iskolareform az iskolának a közösség reprodukciós intézményéből piaci szolgáltatóvá alakítását (tekintély nélküli, pofozható tanárokkal-tanítókkal), a szexuális identitás szabadsága a többség erkölcsi és vallási meggyőződésének és a családdal kapcsolatos elképzeléseinek szabad provokálását stb. Mindezt természetesen a legnemesebb terminusokba: a liberális értékek képviselőjébe, a liberális értékek még jobb képviselőjébe: a szakértelembe, az esélyegyenlőségbe, a szabadságba, a szolidaritásba, a jogokba, a versenybe, meg egymásba öltöztetve. Vajon mit szoltak volna a támogatók, a tagok és a szavazók, ha a szöveget értik és ezeket a hatásokat előre látják? De nem látták előre, s csak lassan döbbsentek rá, mit is rejtenek a szavak. S az informális erő közben besodorta őket a koalícióba.

20. Az SZDSZ-t sokan doktriner, életidegen pártnak tekintik. Megpróbálom megmagyarázni, szerintem miért. Az általam ismert, legkülönbébb pártállású emberek (még eszdeeszesek is) nagyjából egyetértenek abban, hogy a jelen (az utóbbi húsz-harminc-negyven év) Magyarországnak a következő súlyos gondjai várnak megoldásra. A határokon kívüli és belüli nemzet fogyása, elöregedése. A szomszéd többségi társadalmak asszimilációs nyomása a magyar kisebbségekre. A nemzettudat gyengülése, a nemzet integrációs erejének hanyatlása. Emiatt is az alacsony képzettségű, de nagy reprodukciós erejű cigányság és egyéb szegény rétegek népességen belüli arányának gyors növekedése (és az ebből eredő anyagi következmények: csökkenő gazdasági összteljesítmény, csökkenő adóbefizetések, az eltartottak számának növekedése, a központi költségvetés és a társadalombiztosítási alapok túlterhelése). Egyes országrészek gettósodása, ezeken a helyeken a kriminalitás növekedése. Az élet-, vagyon- és közbiztonság biztosítására egyre képtelenebb állam. A társadalom szellemi és morális (jellemi!) reprodukcióját biztosító iskolarendszer súlyos hanyatlása. A társadalom morális és szellemi (jellemi!) állapotát súlyosan romboló médiatartalmak, életmódsugallatok szabad áramlása. A mezőgazdaság lehanyatlása, a magyar vidék kiürülése. A termőföld (víz, erdő stb.) nagy részének külső tulajdonosok kezére kerülése. A nemzet stratégiai vagyonának kiárusítása, túlzott függés a betelepült tőkétől. Az adósságterhek újabb és újabb megnövekedése stb. Az SZDSZ tizenkét éven át volt

része kormányhatalomnak. Mik az SZDSZ legfontosabb témái és kormányzati eredményei? A jogkiterjesztés (drog, homoszexualitás), a – nem létező – fasizmus elleni harc és folyamatos elhatárolódásra buzdítás, új kormánynegyed építése (s a régi, patinás, történelmi épületek privatizálása), makroökonomiai játszmák (hol a túlelosztás, hol az egyensúlyteremtés támogatása), antiszegregáció, inkubátor a kórházkapuban, békesség a magyar kisebbségeket szorongató szomszédokkal, a sorkatonai szolgálat megszüntetése és a véderő csaknem teljes felszámolása, az iskolarendszer fentiek szerinti átalakítása mint „reform”, jelentős forráskivonási próbálkozás az egészségügyből mint „reform”, kormányzati funkciók „kiszervezése” ismerős vállalkozásoknak közpénzen, kísérlet az egyetemek, az akadémiai intézetek, az egészségügyi intézmények, az egyéb intézmények ingatlanvagyonának értékesítésére, a magyar akkreditációs rendszertől függetlenített külföldi felsőoktatási intézmények bevezetése, az alsó osztályokban a tantárgyak eltörlésének lehetősége, (jó drága) infrastruktúra-építések, az internet-hozzáférések szaporítása, digitális iskolatáblák stb. Mit oldott meg az SZDSZ az alapproblémákból? És minek a megoldására törekedett?

A HANYATLÁS LEHETSÉGES OKAI

21. Az SZDSZ választói támogatottsága az 1990-es több mint húsz százalékról 2009-re egytizedére, alig több mint két százalékra zsugorodott. Kétségtelen: az SZDSZ már az első ciklusban a lényegéből fakadó összes hibát és bűnt elkövette. Maga borította fel a rendszerváltást a „megalvadt struktúrák” védelmezésével, az igazságtétel korlátozásával, sőt akadályozásával, az ügynökkérdés technikai akadályokra hivatkozó bagatellizálásával (Dornbach, Tardos), a fasizmushisztéria oktalan felkeltésével, az MSZP talpra állásában való hathatós közreműködéssel, a szocializmus által kirabolt és letaposott polgárság tulajdon(vissza)szerzésének akadályozásával, az MSZP-vel való koalícióba lépéssel, az '56-ot leverők közé való immorális beüléssel s ezáltal a politikai mező hosszú-hosszú évekre való kettészakításával. Maga kezdte el kiszorítani a jogos tulajdonukat visszaszerezni vagy egyáltalán: tulajdont szerezni akaró tagjait. Maga csúfolta meg a demokráciát a médiaháborúban a saját médiahegemóniájának védelmezésével, a médiamanipulációk védelmével és támogatásával (Bánó-, Rejtő-, Hanákné-ügy, „hordót a zsidóknak”-hazugság), a károkozó és súlyosan jogsértő taxisblokádnak bátorításával, ugyanakkor a hatalomátvételi ajánlattétellel. Maga állította a korrupció szükségességét a koalíciókötés indoklásakor (mivel kívánták meghálálni a finanszírozók pénzét?). Maga ültetett be cigányokat a parlamenti frak-

cióba, hogy aztán az égvilágon semmit se tegyen a cigányság valódi problémájának feltárására és megoldására. Maga taposott le a párton belül minden lehetséges eszközzel minden kísérletet, mely az agresszíven doktriner gazdaság- és társadalompolitikával szemben a társadalom érdekeinek és véleményének értékesebb befogadását ajánlotta. Maga alkalmazta a választókat és a párttagokat megtévesztő technikákat. Maga kezdeményezte és vezette be a magyar politikai életbe a rágalmozó, az ellenfeleket ostobának és aljasnak beállító vitastílust.

22. Hogy a párt ezek után 1994-ben mégis több mint egymillió szavazatot kapott, megítélésem szerint főleg négy dolognak tudható be. Az egyik: az itt felsoroltakról és egyebekről a hegemon posztoszocialista-újliberális sajtó folyamatosan félrevezette a közvéleményt. A valóságot nem bemutatta, hanem a liberálisok érdekeinek megfelelően alakította. A másik: 1994-ben nem ugyanaz az egymillió-valahánytízezer ember szavazott az SZDSZ-re, mint 1990-ben. A csalódottak távoztak, s a helyükbe – főleg az MDF-ből – reménykedő újak jöttek. Volt ugyanis a pártnak egy olyan ígérete – sokak számára a legfontosabb –, hogy ő tudja egyedül, hogyan kell a hatalomgyakorló kontárokkal szemben a gazdaság kérdéseit megoldani, s a gazdasági fellendülést, a növekvő jólétet biztosítani. Ellenzékben az ezzel kapcsolatos választói hitet nem volt módja sem igazolni, sem megcáfolni. A Horn-ciklus alatt aztán – miközben az előbbi kérdések mindegyikében tovább folyt a csalódáskeltés – az is kiderült, hogy ez az ígéret is humbug. A Bokros-csomag körüli helyzetértékelésük vaskos tévedéseket tartalmazott. A harmadik ok: a magát a leghatározottabb rendszerváltónak feltüntető párt igazi mivolta a választók és a tagok többsége számára éppen a koalíciókötés következményei révén tárult fel igazán. Akik a helyi hatalomgyakorlók és gátlástalan tulajdonszerzők elleni küzdelmükben-birkózásukban az SZDSZ-től reméltek segítséget, most látták át, hogy pártjuk ebben a birkózásban nemhogy nem segít, hanem éppen az ellenfeleket támogatja, és szövetségre lép velük. Sőt a tulajdonukat jogosan visszaigénylőket ócsárolja, kigúnyolja („radi-szadisok”, „fasiszták”). A negyedik ok: a koalíciókötés indítékai közt a finanszírozóra való hivatkozás és a mögötte sejthető korrupció a választók számára nem volt ismeretes. A Tocsik-ügyben rejlő korrupciót azonban már nem lehetett eltitkolni. Mint ahogy nem lehetett eltitkolni a párt mozgásterének drasztikus leszűkülését, vagy éppen az oktatáspolitikai abszurdjait sem. Innentől kezdve az SZDSZ saját, erős választói támasztéka megszűnt, s az egymillió feletti szavazat helyett a továbbiakban háromszázezer-valahány szavazata maradt. De ennek a szavazatmennységnek egy jelentős részét is – egyharmadát?, felét?, ki tudja – újra meg újra az MSZP átszavazói biztosították, nemcsak 2006-ban, hanem

már 1998-ban és 2002-ben is. Az MSZP-nek megérte két-három százaléknyi listás szavazatot kölcsönadni a biztosan megszerezhető körzetekben, s rajta ugyanannyi többlétszavazatot nyerni. Mindezzel az SZDSZ politikai önállósága is megszűnt, a párt az MSZP és a „megalvadt struktúrák” foglya lett, mint azt egyebek közt a szabadulási kísérletek története is mutatja.

ELVETÉLT SZABADULÁSI KÍSÉRLETEK

23. Az SZDSZ-ben kezdettől fogva voltak, akik látták a rejtett célok macacs követéséből következő kényszerpályát: a támogatottságvesztést és az MSZP-hez tapadást s ezzel az önálló politika lehetőségének beszűkülését, vagy voltak, akik ennek a politikának az egyes lépéseivel szemben egyéb okokból ellenérdekeltek voltak. Ezért a rejtett célok szerinti politikát kezdettől meg kívánták változtatni. Ilyen változtatási kísérlet volt Tölgyessy próbálkozása mindjárt a kezdet kezdetén a „patriótább” politizálásra. Láttuk, hogyan végzett az informális hatalom ezzel a próbálkozással. A Horn-ciklusban először Békesi, majd Bokros menesztésekor voltak bágyadt kísérletek a koalícióból való kilépésre. Nem jutottak sehová. Ennél sokkal erősebb indíttatás és belső vita következett a Tocsik-ügyből. A kilépésnek a – mint kiderült: személyeiben is érintett – kemény mag ez alkalommal is ellenállt. MSZP-s források szerint ezt az ellenállást jelentősen erősítette, illetve a kilépni vágyók felbuzdulását alaposan lelohasztotta, hogy az esetleges kilépésről folytatott kétoldalú tárgyaláson a szocialisták egy korrupciós ellenlistát mutattak fel. A tárgyalásnak ezzel nyomban vége is szakadt. A következő szabadulási kísérlet Demszky Gábor nevéhez fűződik. 2000-ben, rövid elnöksége idején nyitni akart jobb felé, hogy az MSZP-től való egyoldalú függésen lazítson. Ezt a függést ő a fővárosi közgyűlésben különösen erősen érezhette. A kemény mag ezt a kísérletet is villámgyorsan leszerelte. Aztán jött 2002: a kitartással megérdemelt dicsőség pillanata. Az SZDSZ megint bekerült a Parlamentbe. És bekerült a kormányba. A választás estéjén két előkelő személy is felkereste őket gratulálni és együtt örülni a leendő koalíciónak: a hangsúlyozottan zsidó identitású izraeli nagykövet asszony, Varnai Schorer Judit és a hangsúlyozottan zsidó identitású amerikai nagykövet asszony, Nancy Goodman Brinker. Az MSZP választási centrumából jöttek át. Vajon miért? De a dolog megint keservesre fordult: jött a ciklus elején Medgyessy ügynökműltja és osztogatási csomagja. Az SZDSZ vezetői azonban újra meg újra világosan látták: parlamenti létük és ezzel a párt léte az MSZP-től függ. Ha szakításra viszik a dolgot, végük: az MSZP megvonja a szavazatsegélyt, és ezzel vége a pártnak is. Nem vitték szakításra. Így aztán a

párt – olykor jobb belátása ellenére – elfogadta, megszavazta, követte a koalíciós partner politikáját, teljesen elveszítve saját önálló arculatát. A Gyurcsány-periódusban pedig egyesek (főleg Kóka) Gyurcsányabbak akartak lenni magánál Gyurcsánynál is.

24. Kicsit külön történet Retkesé. 2004-től ugyanis az SZDSZ – Retkestől függetlenül – olyan akciókban vett részt (még ha egyikben-másikban passzívan is), amelyekre már nincs mentség. A választók megtévesztése a gazdaság és a társadalom állapotát illetően (Kóka pannon pumája). A hazugság kiderülésekor a dolog ritka igazságként való kommentálása (Kuncze az őszi beszédről). Az egészségbiztosítási pénztárak abszurd privatizációs terve és a terv bukása. Csalás az elnökválasztáson. Fodor–Kóka-párharc a vezetésért. Formális kilépés, de facto bent maradás a koalícióban, most már csak a haza javára magyarázott képviselői önérdékből. Az MSZP-s támogatás megvonása után alig több mint kétszázalékos eredmény az EP-választásokon. Többek kihátrálása a párt felelős irányításából: Magyaré, Kunczéé, Petőé, Demszkyé. Stb. A korábban gondosan óvott látszatok teljes összeomlása. Míg Tölgyessy olyankor akart a szekérnek új irányt szabni, amikor az mehetett volna kicsit másfelé is, nem éppen az erős lejtőnek, Retkes az összetört szekér alól mászik ki a szakadékban. S az összetört szekér utasainak – az új placebo elemi részeinek – akarna új irányt találni. Törődjünk a nemzettel. Törődjünk a vidékkel. Próbáljunk „az értékek képviselője” mellett problémákat is megoldani, és leszámolni a múlttal. No, erre az informális és formális hatalom küzdelme őt is utolérte. Jelenleg éppen a Tölgyessy ellen bevetett technikáknál tartunk.

A DRÁMA BELSEJE

25. Vajon mik ennek a történetnek a drámai tanulságai? A felszínen az első: a párt önérdékből elmulasztotta a rendszerváltás során a megalvadt posztoszocialista struktúrák felszámolását, s ezért a megalvadt struktúrák felszámolták a pártot. Egy kicsit mélyebben: a placebo megint észbe kapott. Rájött, hogy ez az út a semmibe visz. A formális hatalmi struktúra kivetette magából az informálisat, és szembefordult vele. Az informális hatalmi centrum akarategysége a személyharcokban megbomlott. Az amúgy csak folytonos akarattal összetartható konstrukció széthullott. Még mélyebben: a magyar társadalomnak elege van a frankfurti Prokrusztész-ágyból. Túlságosan nyilvánvalóakká és érezhetőekké váltak a következmények. Felhorgadt a társadalom életöszöne. A közösség mint közösség akar létezni. De a másik oldalon az is kérdés: hogyan bírta egy ilyen mesterséges és mesterkelt konstrukció több mint húsz évig? A nem túl bonyolult válaszom: 1998-tól az

MSZP tartotta fenn a maga javára. Kellott neki a szövetséges frakció. Az SZDSZ pedig elfogadta ezt a pozíciót: amíg volt frakció, volt hatalom is, volt párt is. Ez a konstrukció végleg megbukni látszik. Az MSZP-nek magának is nagy szüksége van a szavazataira.

26. Eszmefuttatásomat a hajdani-majdani SZDSZ-t körülvevő, a megalakult pártot élénk figyelemmel kísérő, támogató, kritizáló, a pártot saját pártjuknak érző értelmiségi és politikusi csoportok hevenyészett leírásával kezdem. Ezek a csoportok, vagy közülük egyik-másik, vagy tagjaik mint sajátos, időben és térben széttagolt kollektívum, külön is megérdemlik az említést. Különösen az SZDSZ második rejtett céljának, a frankfurti Prokrasztészágnak, a magyar társadalom gyökeres átalakításának összefüggésében. Ez a háttérkollektívum egy közös nagy vágykép elemeit terjeszti maga körül. S azokból egy nagy, kollektív „Tagtraumot” formál. Egyesek – egyébként valamennyien kiváló emberek: közgazdászok, bankárok, politikusok és politológusok, költők és írók, matematikusok, nyelvészek, újságírók, képzőművészek, jogászok, orvosok, gyártulajdonosok, egyetemi tanárok, egyházi személyek – azt állítják közülük, hogy nincs magyar kultúra (csak bő gatya és füttylős barack), hogy a magyar történelem (kiváltképp a tizenkilencedik század előtti) érdektelen, a volt magyar uralkodó osztályok tagjai részeges, mihaszna figurák voltak. Hogy a történelem sorscsapásai méltán érték a folyvást magyarkodó magyarokat. Hogy nincs, nem volt eredeti magyar lovagi kultúra, vagy éppen nincs eredeti magyar népdal. Hogy emberjogi vétket követ el az a tanár, aki az új nemzedékek magyar nyelvét és helyes nyelvhasználatát korrigálja az iskolában. Hogy a tizenkilencedik századi magyar irodalom klasszikusai elavultak, olvashatatlanok, ostobák, rasszisták. Legjobb esetben át lehet őket írni. Ahogy a *Himnusz*t is. Hogy nincs is Magyarország. Hogy Magyarország nem a magyarok országa. Hogy a magyar vidék felesleges, a falvak feleslegesek, meg kell őket szüntetni. Hogy a nemzet mint entitás, mint társadalomszervezési elv és mint szerveződés idejét múlta, hogy a nemzet felesleges, hogy nincs is nemzet. Magyaroknak lenni nevetséges, ostoba dolog. „Magyarok voltunk.” Voltunk. Hogy nincs magyar állam. Hogy Magyarországot ki kell találni. Hogy van Magyarországon egy genetikailag elkülönülő csoport, amelynek tagjai átlagban magasabb intelligenciahányadossal rendelkeznek, mint a többiek. Hogy méltányos, ha ezek az emberek vezetik a társadalmat. S hogy politikában „immár mi leszünk a baloldal, a balközép, a közép, a jobbközép és a jobboldal is – mondják. – Magyarországot pedig előbb-utóbb felvásároljuk. Inkább előbb, mint utóbb. Sőt már fel is vásároltuk.”

Csakugyan?